

II. Selim Döneminde Van Vilayetinde Çıkarılan Madenlerin İşletilmeleri ve Harp Sanayiine Katkıları

İBRAHİM ÖZGÜL^a

Geliş Tarihi: 27.05.2018 | Kabul Tarihi: 10.08.2018

Öz: Osmanlı Devletinin İran sınırında bulunan Van Vilayeti, jeopolitik ve jeostratejik konumundan ötürü devamlı olarak Safevi devletinin tehdit ve baskılarına maruz kalmıştır. Van'ın sınır güvenliği sadece bölge açısından değil aynı zamanda ülke savunması açısından da önemli görevler üstlenmiştir. Bu çalışmamızda arşiv belgelerine dayanılarak gerek sınır, gerekse ülke güvenliği açısından Van Vilayetinde çıkarılan madenlerin harp sanayiinde kullanılmasındaki öneminin yanı sıra madenlerin çıkarıldıkları bölgelerde sağladığı ekonomik katkı da ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bölgede özellikle barut yapımında kullanılan güherçile ve kükürt'ün yanı sıra kurşun, demir gibi madenlerin kaliteli olması aynı zamanda bu madenlerin sürekliliğini sağlamıştır. Böylece bu madenlerin çıkarıldığı bölgeler bir cazibe merkezi haline gelmiştir. Bu maden işletmelerinin daha sonraki yüzyıllarda da ülke savunmasındaki etkin rollerini sürdürmeleri, rezervlerinin zenginliğine bağlanmaktadır. Van Vilayetinin harp sanayii dalında ihtiyaç duyulan kollarının kurulması ve bu madenlerin hammadde olarak gönderilmesinin dışında, bölge dışına işlenmiş olarak da gönderildiği belgelerle ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Van, maden, hüküm, kükürt, güherçile.

^a Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Eğitim Fakültesi TSBE Bölümü
ibrahimozgul61@mynet.com

The Process of Mine Extracted in Van Province and Its Contribution to the War Industry During the Reign of Selim II

Abstract: Ottoman Empire's Van Province, located on the Iranian border, has been constantly exposed to the threats and oppressions of the Safavid State because of its geopolitical and geostrategic position. Van's border security carried a crucial mission not only as a regional wall but also as a countrywide line of defense. In this research, based on archival documents, it is aimed to ascertain the importance of using the mines produced in Van province in terms of border and country security, as well as the economic contribution provided by the mines in the regions where the mines were excavated. In addition to the saltpeter and sulfur used in the production of gunpowder, lead, iron and other minerals were of high quality and at the same time, they maintained the continuity of the mines. Thus, the regions where these mines are excavated have become a center of attraction. The continued role of these mining enterprises in defense of the country in the following centuries is reckoned to be depended on the richness of their reserves. In addition to establishing the necessary stages of the Van Province in the field of war industry and sending these mines as raw materials, it is attempted to be documented that they have been sent out of the region already processed as well.

Keywords: Van, mine, sovereign, sulfur, saltpetre.

© Özgül, İbrahim. "II. Selim Döneminde Van Vilayetinde Çıkarılan Madenlerin İşletilmeleri ve Harp Sanayiine Katkıları." *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 16 (2018), 227-252.

Giriş

Sultan II. Selim, Kanuni Sultan Süleyman'ın Sigetvar Kalesi önlerinde vefatı üzerine 30 Eylül 1566 tarihinde Osmanlı tahtına geçti (Emecen, 2009: 414-418). Döneminde çıkan Yemen isyanının bastırıldı. Kuzey Samatradaki Müslüman Açe devletini Portekizlilere karşı korumak ve Portekiz'i Hint okyanusunda tek başına bırakmamak amacıyla yapılan savaşlarda Osmanlı nüfuzu Uzak Doğu'ya, Güneydoğu Asya'ya, Endonezya'ya kadar uzanmıştır. Üç kıtada hüküm süren Osmanlı Devleti için siyasi olduğu kadar coğrafi ve iktisadi önemi olan Kıbrıs Adası'nın fethiyle Akdeniz'in tamamen Türk hâkimiyetine geçmesini sağlaması devrin en önemli olaylardan biridir (Ercan, 1991: 74-81). II. Selim dönemindeki seferler genellikle büyük deniz seferleri olması ve deniz seferlerine ne padişahın ne de sadrazamın komuta etmesi adetten değildi. Bundan olacak ki seferlere ordunun başında çıkmamıştır. 15 Aralık 1574 tarihinde elli yaşındayken beyin kanamasından İstanbul'da ölen ilk Osmanlı sultanı olmuştur (Öztuna, 1983:339).

Van Kanunı'nın 1534 Irakeyn Seferi'nden öncede de Osmanlı Devletinin hâkimiyetinde idi. Kanununun bölgeyi terk etmesi üzerine 1536 tarihinde Safevilerin yönetimine geçmiştir. 1548 de Kanununun Van Kalesi'ni almasıyla şehir tekrar Osmanlı hâkimiyetine girmiş ve Van Beylerbeyliği kurulmuştur. Beylerbeyliğine İstanbul'da defterdar olan Çerkez İskender Paşa tayin edilmiştir (Kılıç, 2001: 190-191).

Osmanlı taşra teşkilatında en büyük idari birim beylerbeylik (eyalet), çeşitli sancaklardan oluşur ve idarecisine beylerbeyi denilirdi. Beylerbeyleri sancak beylerinin amiri, ordu işlerinden sorumlu ve buldukları eyalette hükümdarın temsilcisi sayılırlardı. Sancaklar coğrafi ve tarihî şartlar sonucu oluşmuş idari birimler olup idare ve hukuk yönünden birbirinden ayrılmayan eyalete bağlı merkezi idarenin askeri ve yönetim temsilciliğini üzerinde toplayan idari kuruluş olup, sancak beyi tarafından yönetilirdi (Kunt, 1978: 20; Başar, 1997: 2-3).

Van'ın beylerbeylik olarak kurulduktan sonra bağlı sancak sayısı 1558-1740 yılları arasında on üç - on dört arasında değişmiştir. Bunun en önemli sebebi İran sınırında yer alması ve İran'dan ele geçirilen yerlerin sürekli Van'a bağlanmasıdır. Diğer taraftan Tebriz'in beylerbeylik olarak Osmanlı hâkimiyetinde kaldığı dönemlerde sancak sayılarının değişmesinde etkin rol oynamıştır. Zamanla Tebriz'e daha yakın olmasına rağmen Van'a bağlanan sancaklardan dolayı XVI-XVIII. yüzyıllarda Van Beylerbeyliği'ne elli üç ayrı sancak bağlanmıştır. Bu sancaklar siyasi ve sosyal gelişmelere bağlı olarak Klasik Osmanlı Sancakları ve Ocaklık diye nitelendirilen sancaklar şeklinde idare edilmişlerdir (Kılıç, 2012). Bu sancaklar: Van, Adilceviz, Bitlis, Erciş, Bradost, Muş, Bargiri, Hizan, Garan, Mameran, Somay, Markevar, Hakkari, Mülküs, Karkar, Şilvi, Nefs-i Ülka-i Şirvi, Rumi, Kisan, Albak, Selmas, Hoy-ı Küçük, Üstün, Espayir, Kotur, Tarun, Ağakis, Hoşab, Zenus, Ekrad, Bayezid, Siird, Göğercinlik, Kala'-i Pesk, Malazgird, Tıso, Maku, Ovacık, Berda'a Zeriki, Şıtak, Keşab, Kardkar, Şureger Aksarad, Çobanlar, Gökçe Dareleger, Gülavek, Kaniyazı, Diyadin, Belican, Abagay sancakları, yukarıda belirtilen zaman aralıklarında Van beylerbeyliğinin idari yapısı içinde değişik tarihlerde ve değişik sürelerde bağlı kalmışlardır (Kılıç, 2012).

Evliya Çelebi de seyahatnamesinde: Evvela Süleyman Han kanunu üzere Van Eyaleti'nde toplam otuz yedi adet sancak vardır. Ama Osmanoğlu'nun azl ü nasb kabul eder sancakları ancak 20 adet sancaklardır. Bunlar: Erciş, Adilceviz, Muş, Bargiri, Karkar, Kesani, Hizan, İspaird, Ağakis, Sirvi, Şirvan Ekrad Sancağı, Ekrad-ı Beni Kotur, Şureger, Berda, Erecik, Kürladık, Çobanlı, Bayezid Kalesi, Van (Paşa Tahtı sancağı) sancaklarıdır. Bu yazılan bütün sancakların beyleri Osmanlı tarafından azl ü nasb kabul edilen sancak beyleridir ve sancaklarda has ve haraçlar tamamen Van kulları kalemleridir. Arazi öşür verir, zeamet ve tımara bağlanmış 700 parça mamur ve şenlikli köyleri vardır (Kahraman ve Dağlı, 2016: 4).

Madenler, Osmanlı Devleti'nde vergilerle ekonomiye sun-

dukları katkıların yanı sıra askerî alanda harp araç gereçlerinin yapımının hammaddeleri oluşları, maden ocaklarının buldukları bölgelerde yeni istihdam alanlarının açılması özellikle bölgeye dışarıdan gelen ailelerin hareketlilik sağlamaları bu bölgelerin sosyoekonomik gelişimlerine katkı sunmuşlardır (Aydın, 2011:1). Madenler bu katkılarla birlikte işletmeleriyle teknolojilerin geliştirilmesi için çaba harcandığında, üretilen madenler ev eşyasından süslemeye, alışverişten sanata kadar geniş bir alanda günlük yaşamın içine yer aldıklarından, uygarlık tarihinde belirli etkiler bırakarak zengin madenleriyle anılan yerleşim yerleri ortaya çıkmıştır (Aktan, 2003: 306-310).

Van Sancağının geniş alana sahip olması, Van Gölü'nün kenarında olması nedeniyle gemi yapım sanayii, İran sınırına yakınlığıyla da harp sanayii gelişmiştir. Van Gölü'nde bulunan gemiler Van'daki gemi tersanelerinde tersane mimarları tarafından yapılırdı. Bu gemilerle Van Gölü ile kıyısı bulunan sancaklarla Van'ın ticarî, maden ve malzeme taşıma amaçlı seferler yapılmaktaydı. Bu coğrafik ve jeopolitik konumundan dolayı tüfek imalatı hariç birçok harp aleti ve levazimatının üretimini bizzat Van'da yapılmıştır. Bu bölgede çıkarılan madenler büyük ölçüde bu Sanayii'nin hammaddesini oluşturmuşlar.

Bunlardan Güherçile¹ (Gölen, 2006) barut imalatında kullanıldığında oldukça önem arz etmekte idi. Bu maden iltizam usulü işletilmiş olup Van'dan başka Erciş ve Adilcevaz'da da bulunuyordu. Van bölgesinde demir madenin bulunduğu ve bununun mültezimlere verilerek işletildiği ve bunun gülle yapımı için kullanıldığı 1577-1580 yılları için 40.000 yuvarlak teslimi şartıyla verilmiştir (Kılıç, 1997). Doğuda önemli yuvalak üretim merkezlerinden biri olan Van ve Kığı ürettiği kurşun güllerin bir kısmını da Basra'ya sevk edilirdi (Aydüz, 2006). Kurşun, Osmanlıda genellikle gümüş üretimi yapılan maden

¹ Güherçile, rutubetli yerlerde yağmur yağdıktan sonra toprağın üzerinde meydana gelen kalyum-nitrata verilen addır. Baruthanedeki güherçile kalhanesinde işlenerek barut yapımında kullanılacak hale getirilmekteydi.

ocaklarında ikinci ürün olarak elde edilen bir madendir. Bu maden harp sanayiinde top dökümünde, sivil alanda ise çatı kaplamacılığında kullanılmıştır. Ülke genelinde yirmi iki maden ocağından biride Hakkâri maden ocağıdır (Tızlak, 1996).

Hakkâri sancağında 978 / 1570'te faal olan kükürt maden ocağının 1278 / 1852 tarihinde faal olduğu bu madenden küçük, orta ve büyük üç çeşit kükürt çıktığı en kalitelisinin 800-1000 kuruşa, orta derecedeki 500-600'a ve düşük kalitelisi ise 200-300 kuruşa İran tüccarları tarafından satın alıp Tebriz'de beş - altı misli fiyatla satıldığı, oradan da Hint ve Avrupa'ya satılmakta idi (Aydın, 2011: 18).

Yukarıda zikredilen madenler ve çıkarıldıkları yerlerle Van Beylerbeyliği'nin diğer sancak, kaza ve nahiyelerinde çıkarılan muhtelif madenler bakımında önemli sayılabilecek kapasiteye sahipti. Bunlar özellikle harp sanayiinde kullanılmış hammadde'nin işlenmesi de yine buralardaki Kalhanelerde yapılmıştır.

Doğuda XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren düzenli olarak dökülen toplar doğu seferlerinde kullanılmak üzere mühimmatıyla birlikte depolanan merkez durumunda olan Van ve Van Kalesi'nin savunması Osmanlı Devleti açısından önemli olması, bu bölgenin devamlı silah ve cephane takviyesini gerekli kılmıştır (Aydüz, 2006). Bu nedenle 1565'de top dökümhanesi kurularak Van Kalesi ve diğer kalelerin darbzen (kale döven)² ihtiyacı karşılanmıştır. Hatta dökülecek toplar için mahallinde usta bulunmadığından İstanbul'daki Hassa topçuları görevlendirilmiştir. Yine bu imalathanelerde top ve tüfeklerin kullanılması için ihtiyaç duyulan çaplarda yuvarlak dökümü de gerçekleştirilmiştir. 1571 tarihinde mültezimler eliyle toplanan güherçile ve Hakkâri'den getirtilen işlenmiş kükürt ile Van ve çevresinde büyük çapta barut üretimine başlanmış olup bunun dışında Erciş sancağı ve Ah Tamar adasında da barut kalhanelerinde de üretim yapılmıştır (Kılıç, 1997). Barutun ana ham-

² Darbezenlerin gülleleri; Genellikle bir vukiyyeden küçük mermiler atan darbezenlerin gülleleri fındık veya yumurta, beyza adı verilen genellikle demir ve kurşundan yapıldı

maddelerinden kükürt kısmen Hakkari, Van, Erciş, Ahlat ve Lut gölü civarında sağlanır, büyük kısmı ise ithal edilirdi. Hakkâri kükürdünün kalitesi İran'dan ithal edilip Erciş'te işlenen kükürttten daha kaliteli olduğu tespit edilince yetkililerden 2.000 kantarının İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir (Gölen, 2006; Ayduz, 2006). Osmanlı Devleti sınırları içinde herhangi yerde maden ilk çıkarıldığında numunesi ilk önce darphaneye gönderilerek maden cevherinin kalitesi ölçülürdü. Böylece madenin kalite derecesi tespit edilirdi (Altınay, 1936).

Çıkarılan Madenlerle İlgili Gönderilen Hükümler

Van Beylerbeyisine hüküm ki: Van yakınında yenilenen kal'a binâsı fermân üzere tamamlanmıştır. Van kal'asında mevcut olan ve Diyârbekir'den gönderilen hazineden ne kadar akçe sarf olunduğunun bilinmesi lâzım ve mühim olduğundan buyurdum ki:

Varıldığında adı geçen kalenin binasına ait başlangıcından bitimine değin tamamı ne kadar akçe harcadığı, Diyârbekir hazinesinden gönderilen akçe ne kadardır ve Van kal 'asında mevcut olup sarf olunan ne kadar olduğunu defter kaydettikten sonra kalan akçe varsa deftere yazılıp tasdik edilerek Diyârbekir hazinesine gönderilip teslim ettirilsin. Bir sureti saadet eşliğim olan evime gönderilsin. Yazıldı. Tımışvar defterdarının âdemi Mehmet'e verildi. Fî 18 Ramazan sene 977 / 24 Şubat 1570 (Defter: 9 Hüküm: 6, Paşazade, 2006).

Van Beylerbeyisine hüküm ki: Bazı şahıslar gelip, ulûfelelerinin bedeline karşılık tımar olmak şartıyla kabul ettikleri Erciş'te işlenmesi ferman olunan güherçileyi (potasyum nitrat/gübre) üç yılda dört yüz kantara iltizam olarak verilmesini talep ettiler. İlk önce güherçilenin tamamı mevcut olduğu arz olundu. Bu durum uygun görünüp, mirî canibinden kazgân (kazan) verilmişken hâlihazırda belirtilen malzemelerin o miktarın iltizam etmenin sebebi nedir, buyurdum ki: Varıldığında bu hususta gereği gibi mukayyet olup, hüküm/karar açıklandığı üzere mezkûrlar gelip o miktar cüz'i nesneye iltizam eyle-

menin evveli nedir ve şimdiye değin ne miktar güherçile işlenip ve bundan sonra her sene ne miktar işletmek mümkündür. Hakiki üzere bilgi edinip, sıhhatle yazıp bildiresin. 27 Şevval 977 / 4 Nisan 1570 (Defter: 9 Hüküm: 224, Paşazade, 2006).

Van Beylerbeyine hüküm ki: Südde-i saaddedime mektup gönderip bundan önce emri şerifim üzere Basra'ya 2.000 kantar kurşun veya yuvalak gönderilmesi istenmişti. Verilen cevapta Hakkârî'den başka kurşun bulunmadığı bildirilmiştir. Bu nedenle azami gayret gösterilerek ne kadar kurşun gönderileceğinin bildirilmesi emredilmiştir, Verilen cevapta; Basra'ya bin kantar kurşun veya yuvalak göndermenin mümkün olmadığını, zikrolunan yuvalakın 2500'ün Van kalesinden, 200.000 yuvalak Hakkârî sancağından gönderileceği bildirilmiştir. Bu yuvalakın ne şekil ve ne zamanda gönderileceği ile alındığı yerlerdeki boşluğun olduğu gibi acilen nasıl doldurulacağını ve o kalelerde boşluğun meydana gelmemesini ayrıntılı bir şekilde yazıp bildiresin. 9.M.978 / 13 Haziran 1570. (Defter:14-2 Hüküm: 1529, BOA).

Van Beylerbeyine hüküm ki: Südde-i sa'âdetime mektup gönderip evvel ki emri şerifim gönderilip Hakkârî Beyi Zeynel *dâme izzuhû* sancağında vaki olan kükürt madeninden iki bin kantar saf kükürt kira ile Van'dan Trabzon'a ve oradan gemi ile Âsitâne-i sa'âdetime gönderilmesi talep olunmuştur. Şimdide kükürt madeninden kükürt gönderilmemiştir. Bir mutemet tayin edilip bütün halk ile reyanın gayretiyle çıkarılacak kükürdü Van'a gönderelim diye cevap vermişsin. Hakkârî sancağından iki bin kantar kükürt mevcut olmadığını ve Erciş'te üç yüz kantar kükürdün olduğunu, İran sınırında Karakü adlı yerde İran zamanında kükürt madeni olduğu haberi doğrulamak için adam gönderildiğini ve Erciş'te olan kükürdü Trabzon'a gönderilip Hakkari sancağından ve diğerlerinde mevcut olan kükürtten ferman olunursa, Trabzon'a her bir edvarı iki yüz akçeye gider Mezdevan'a toplam on sekiz kükürt Trabzon'a taşınma kirası on bir akçeden fazla olduğunu bildirmişsin. Şimdi Hakkârî sancağından alınacak kükürt ne şekilde

alınacağı, kükürt madeni kimin mekânında olduğunu acil bildirsin. Buyurdum ki varıldığında Hakkâri sancağından ki kükürdün ne şekil alınacağı ve Karaküde’de olan kükürt madenleri devletin midir veya kimindir acilen yazılı olarak bildirsin. 16 Muharrem 978 / 20 Haziran 1570 (Defter 10 Hüküm 72, Akt. Kaygusuz 2006)

Van beylerbeyin hüküm ki: Südde-i saadedime mektup gönderip, bundan önce Erciş ve Ahlat kaleleri için güherçile ve kükürt gönderilmesi emredilmişti. Malazgirt kalesi dizdarı iken miriye ait güherçile ve kükürt mültezimi olan Hacı Ali’nin Erciş de 195,5 batman güherçile ve 1442 batman kükürt işlenerek Erciş kalesine, 90 batman kükürt işlenerek Ahlat kalesine teslim edilecekti. Bunların yerinde tartılarak tespitinin yapılması, kükürtten başka 285,5 batman bulunduğunu, miri işletmesi için gönderilen 14 adet kazanın odununu getirmek için Van Gölünden bir geminin tayin edilmesi için Van tımarları defterdarı Hasan’a hükmü hümayun yazılması ayrıca o civarda baruthane için uygun bina ve ustanın olup olmadığını araştırılması ve ne şekil tedarik edildiğinin ayrıntılı bildirilmesi emredilmiştir. 11.Safer 978 / 15 Temmuz 1570, (Defter:14-1 Hüküm: 295, BOA).

Van beylerbeyine hüküm ki: Südde-i saâdetime mektup gönderip bundan önce emri şerifim gönderilerek, Basra’ya bin kantar kurşun veya yuvalak gönderilmesi emrim olmuştu. Zeynel dâme izzuhû sancağından başka yerde kurşun madeni olmadığına dair mektup göndermişsin. Kurşun talep olduğunda gayret ve çaba göstererek ne kadar kurşun hâsıl olursa bildirilmesi ile ilgili verilen cevapta; üç yüz bin yuvalak dökülerek, müşârunileyhe mîriye verdiği bin Batman kurşundan dört yüz bin yuvalaktan ziyade döküldüğü arz olunmuş idi. Basra’ya bin kantar kurşun veya yuvalak göndermek mümkün olmayıp, zikir olunan yuvalaktan iki yüz yetmiş iki bin beşyüz yuvalak Van kalasında ki yuvalaktan, iki yüz bin yuvalak müşârunileyh Zeynel dame izzuhû kurşundan mümkün oldu-

ğunca tedarik edildiğinde gönderileceğini bildirmişsin. Şimdi lüzum üzere buyurdum ki, önceden gönderilen emr-i şerifim gereğince gerek kurşun gerekse yuvalakdır mümkün olduğunca acele tedarik edip mahal-i memura (emredilen yere) gönder ve şekil tedarik ettiğini de yazıp bildiresin (Defter: 10 Hüküm: 84, Akt. Kaygusuz, 2006).

Diyarbakır beylerbeyine ve defterdarına hüküm ki: Hala Van beylerbeyi mektup gönderip Erciş kalesi mustahfızlarının ve azablarının maaşları nakden verilip mukabelede her yıl maaşları Diyarbakır hazinesine bin altın alıkonulmak için bundan önce hüküm verilmişti. Eski defterdar nakit olarak vermediğinden adı geçen grupların maaşları hakkında sıkıntıları olup hizmete iktidarları olmayıp Erciş'teki güherçile işletmesi kendilerine teslim olunup devletten harç olunmayıp, her yıl ağaları nezaretinde kendi yanlarından devlete iki yüz kantar güherçile işleyip teslim etmek şartı ile ulufelerinin nakit olarak verilmesini talep etmişlerdir. Buyurdum ki varıp anılan güherçile işletmesinin adı geçen kale mustahfızlarına ve azablarına (askerlerine) teslim edip ve şartlarına göre kendi yanlarından güherçile işlesinler. Her ulufe verilmesi gerektiğinde iki yüz kantar hesabına göre uhdelerine lazım olan güherçileyi kusursuzca getirip teslim ettiklerinden sonra hak ettikleri maaşlarını nakden verip deftere olduğu gibi kayıt ettiriniz 22 Cemaziyülahır 978 / 21 Kasım 1570 (Defter:14-1 Hüküm: 604, BOA).

Van beylerbeyine hüküm ki: Südde-i saadetime mektup gönderip Hakkari Beyi Zeynel'in sancağından olan kurşun madeninden üç yüz bin yuvalak dökülmek için hüküm gönderdiğimde Zeynel'in oğlu Albak Beyi olan Mehmet ferman olunan yuvalak hâsıl olacak kurşunu tarafından tedarik edip Van'a gönderilen kalıplara dökülmek üzere olduğunu bildirmişsin. Şimdi yuvalak meselesi önemlidir. Buyurdum ki emrim geldiğinde önceki emrime göre lazım olan yuvalağı acil olarak yetiştirmek için bütün işleri topluca vücuda götürüresin 22 Cemaziyülahır 978 / 21 Kasım 1570. (Defter:14-1 Hüküm: 646, BOA).

Hakkâri beyi Zeynel Bey'e hüküm ki: Halen sancağında kükürt muavini olup İstanbul'a gönderilen numunenin Erciş'e gönderilen ve orada işlenen İran kükürtten daha kaliteli olduğu tespit edilmiştir. Acilen lazım olduğundan 2000 kantar saf kükürtün hazırlanarak Van beylerbeyine İstanbul gönderilmek üzere gönderilsin. Bu kükürtün kiralık hayvanlarla Trabzon'a ve oradan da İstanbul'a tez elden ulaştırılması için bütün imkânlar seferber edilsin. Kira giderleri için gerekli akçeyi talep edilerek kimlere ne şekil verildiği ve kükürtün ne zaman da ve miktarda gönderildiği hakkında da Van ve Trabzon beylerbeyliklerine aynı tarihli hükmü hümayun yazılarak yukarıda belirtilen görevleri yerine getirmeleri ve sonucun açık şekilde bildirilmesi istenmiştir. 15. Ramazan 978 / 10 Şubat 1571 (Defter:14-2 Hüküm: 1063, BOA).

Van Beylerbeyisine hüküm ki: Erciş ve Bârgîri Kadısı olup Güherçile Nâzırı olan Mevlânâ Ahmet mektup gönderip; "Erciş müstahzarından Mehmet bin Divane isimli kişi ile üç yılda Van Vilayetinde olan mirî güherçile imalathanelerinde yıl yıl teslim etmek üzere dokuz yüz kantar güherçile ve üç yüz kantar kükürt işleyip Van Kalas'ına teslim etmeği taahhüt etmiş olup adı geçen Mehmet; "Kendisine Van ifrazından tımar bedeli, Kâtip Yakup'a düşenden on beş akça ile gönüllü gediği ve Hâlikvirdi nam sipahiye mübaşir olmak üzere ifrazdan iki bin akça terakki ve Van'a tâbi' Baz'ı kadılıkların yenilenen müddet ve kânun üzere terakki ve başlangıçta kadılık verilmesin ve güherçile levazımı için mirîden kazan, leğenler ve kantarına yüzer akça verilip, imalathanelerin tamirâtı da mirîden olup vs. harçları kendi karşılayıp asla vilayetten ücretsiz nesne alınmaya." diye şart eylediklerin" bildirip Pâye-i Serîr-i Âlem-masîrüm'e (alemin gidişatının emrine amade olduğu sultanın huzuruna) arz olundu şartları makbul olup kendilerinin dirlikleri yükseltilerek verilip şartları gereğince kadılıklar da kanun üzere yenilenerek değiştirilmeleri en başta bildirilmiştir. Buyurdum ki: Hüküm vardığında, bu konudaki onay şartlara bağlı olup mezbûrların şartları [üzere] lazım olan kazanları ve leğenlerin her kantar

başına yüzer akçalarını verip imalathaneleri de vâkı 'olan tamiratları devlet tarafından görüldükten sonra sair harçları kendilerinince karşılansın, Vilayetten bedava bir nesne alınmayıp lazım olan mühimmatın tedarikleri bulunan yerlerden akça ile tedarik edip işledikleri güherçile ve kükürdü dahi iltizamları gereğince yıl yıl tahsil edip kal'alarda münasip mahalde saklamaları ve bu vesile ile re 'ayaya güç yetmez tekliflerden kaçmasın Fî 18 Ramazan. sene: 978 / 13 Şubat 1571 (Defter: 12 Hüküm: 82,BOA,).

Diyarbakır beylerbeyi ve defterdarına hüküm ki: Basra Beylerbeyisi Alî dâme ikbâlühû (geleceği parlak ve daim olsun) Südde-i Sa'âdetüm'e (kapımın saadetli eşiğine yani saygıdeğer makamıma) mektup göndermiştir: "Kal'a-i Basra Ambarında kal'alara ve donanmalara sarf olunması için kurşuna ihtiyaç duyulmuştur. Lazım olan bin kantar kurşunun verilmesini" arz olunan bu miktarın Van Beylerbeyisi Husrev dâme ikbâlühûya (geleceği parlak ve daim olsun) emir olunan kurşun yuvalaklardan, çapa göre Basra'ya yuvalak gönderilmesi aynı çapta olmazsa yeteri kadar kurşun yollanması için hükmi-i hümayunun yazılıp gönderilmiştir. Buyurdum ki: Varıldığında, zikrolunan yuvalak veyahut kurşunun gemi ile mi, kelek ile mi yoksa kira ile mi bunlardan hangisi mümkün olursa Bağdat beylerbeyine ulaştırmak bâbında her türlü tedbirin alınması ve ne şekilde yerine getirileceği yazılı olarak bildirip bunun da bir suretini Bağdat beylerbeyine, defterdarına ve Basra'ya ulaştırmanız." 5 Şevval 978 / 2 Mart 1571 (Defter:12 Hüküm: 151 BOA, 2006).

Van beylerbeyine hüküm ki: Südde-i saadedime mektup gönderip hala Van tüfekçileri ağası olan Alinin görevinin ehli olduğu, faydalı işler yaptığı bildirmişsin. Şimdi güherçile hususunun daha önemli olduğundan adı geçen şahsı van civarında işlenen güherçile emini olarak tayin ettim. Daha önce gönderilen emri şerifim üzere güherçile imalatını çoğaltıp geliştirme hususunda bu madenin bulunduğu yerlerin beylerine, dizdarlarına, kadılarına, azap ağalarına muhkem tembih edip

odun tedarikinde gerekli yardımları esirgememeleri eğer akça lazım olursa Van mukataalarında karşılanması işlenen barutun kalelerin ihtiyaçlarına göre mahallinde tutulması, şu ana kadar ne kadar barut imal edildiğini tafsilatlı bir şekilde yazılı olarak bildirilsin. 7 Şevval 978 / 4 Mart 1571. (Defter:14-2 Hüküm: 1242, BOA).

Van Beylerbeyine hüküm ki: Basra Beylerbeyi Ali Paşa mektup gönderip; "Kal'a-i Basra Anbârı'nda kurşuna ihtiyaç olup bu diyarda hurda kal'alarda ve donanmalarda sarf olunmaya lazım olmayan bin kantar miktarı kurşun verilmesi" hususu sana emredildiği şekilde kurşun yuvalaklardan çapa göre Basra'ya yuvalak gönderilmek emredip buyurdum ki: Varıldığında, emrim gereğince tedarik edip sana emir olunan kurşun yuvalaktan çapa göre yeteri kadar miktarı Basra'ya yuvalak gönderesin. Onun gibi çapa uymazsa o miktarda kurşun gönderilsin. Bu hükmi-i şerifim sana vardığı gün bu konuda ne şekilde tedarik edip ne miktar nesne gönderdiğini yazıp Südde-i Sa'âdetüm'e (saadetli eşliğime yani makamıma) arz eylesin 13 Şevvâl, sene: 978 / 10 Mart 1571 (Defter: 12 Hüküm: 131,BOA 2006).

Van beylerbeyisine hüküm ki: Bundan akdem Malazgirt Dizdarı (kale komutanı) olan Ali, güherçile tahsiline mültezim olmakla zeamet tevcih olunup güherçile mevcut olmayıp, lazım olan güherçile senin ikdam ü ihtimamında olup, Erciş ve Ahlat imalathaneleri Muhammed ve Yakup adlı kişiye iltizama verilip ve Hakkâri Beyi Zeynel dâme ızzühû (izzet ve şerefi devam etsin) ülkesinde vâkı' olan kükürt madeninden iki bin kantar kükürt tahsil edilerek gönderilmesi için ahkâm-ı şerife gönderilmek üzere adı geçen dizdarın şimdiye dek tahsil ettiği güherçile ve kükürt muhasebesini yapıp zimmetinde olan güherçile, kükürdü ve akçayı eksiksiz tahsil ettikten sonra adı geçen Zeynel dâme ızzühûya ferman olunan kükürdü safi hale getirdikten sonra getirilmesini emredip buyurdum ki: Varıldığında, geciktirmeden adı geçen kale muhafızının, emrim üzere baş-

langıcından sonuna dek bununla ilgili olan muhasebesinin yerli yerinden teftiş eyleyip göresin. Zimmetinde ne miktar güherçile, kükürt ve akçe mevcutsa gecikmeksizin tamamını tahsil eyleyip, memleketinde kükürt madeni olan ve adı geçene gönderip tembih eyleyesin ki, tahsili ve irsali emir olunan iki bin kantar kükürdü saf eyleyip derhal tamamlanarak olduğu gibi getirmek için hazır hale getirilsin. Şöyle ki; bu konuda ihmâli olanların beyan ettikleri özürleri kabul olmayıp sadece zeameti alınmakla kalınmayacak, çeşitli cezalara maruz kalmaları mukarrerdir. Ona göre görevlerinin ifasında dakika kaybetmeden mesuliyetlerini yerine getirmelidirler 15 Şevval 978 / 12 Mart 1571 (Defter: 12 Hüküm: 135, BOA 2006).

Ali Kethüda'ya verildi. Diyarbakır defterdarına hüküm ki: Hâlen Van'da işlenmesi emir olunan güherçilenin kantarına yüz akça bedelle verilmesi uygun görüldüğü, Erciş kadısının mektuba ile de duyurulmuştur. İşlenen güherçilenin her kantarına yüzer akça tayin eyleyip veresin ki, Hasılatın masârifirin (masraflarının) giderleri ve imalathanelerin tamiri için de yeteri miktarda akça verip ne kadar akça verildiğini deftere kaydedip Südde-i Sa'âdetüm'e (makamıma) da arz eyleyesin. 21 Şevvâl, sene: 97[8] / 18 Mart 1571 (Defter: 12 Hüküm: 575, BOA).

Van beylerbeyine hüküm ki: Südde-i saadetime mektup gönderip, önceki emri şerifimde belirtildiği üzere, Hakkari beyi Zeynel bey'in sancağında bulunan kükürt madeninden iki bin kantar saf kükürt 'ün Van'dan kira ile Trabzon'a oradan da gemi ile İstanbul'a gönderilmesi emredilmiş. Ancak şimdiye kadar kükürt gönderilmemiş, bir mutemet tayin edilsin, asker, halk ve reayadan adamlar temin edilerek kükürt Van'a gönderilsin. Gelen cevapta Hakkâri sancağından iki bin kantar kükürt mevcut olmadığı, Erciş'te 300 kantar kükürt bulunduğu ayrıca İran'ın sınırında Karanü adlı yerde İran'ın elindeyken kükürt çıkarıldığı, şimdi buradan Erciş'e Kükürt madeni taşındığı haberi üzerine yerinde tespit amacıyla görevli gönderilsin. Erciş'teki bu kükürt ile Hakkâri de bulunan kükürt 'ün gönderilme kirası için her kiralık hayvana on batman yüklediğini ve

bunun kirasının da 200 akçe olduğunu dolayısıyla bir batman kirasının on bir akçeyi geçtiğini bildirmişsin. Şimdi Hakkâri sancağında ki kükürttün ne şekil alınacağı ile Karanu da olan madenin kimin toprağında olduğunu bildirmemişsin. Hakkâri'deki kükürt 'ün ne şekil taşınacağı ile anılan yerin sınırımızın içinde mi, dışında mı olduğunu acilen yazılı olarak bildirilsin. 10 Muharrem 979 / 4 Haziran 1571. (Defter:14-1 Hüküm: 37, BOA)

Van beylerbeyine hüküm ki Südde-i sa'âdetime (saygıdeğer makamıma) mektup gönderip evvel ki emr-i şerifim gönderilip Hakkâri beyi Zeyid dâme izzuhû (izzet ve şerefi devam etsin) sancağında vaki olan kükürt madeninden iki bin kantar saf kükürt Van' gönderilsin. Van'dan da kira ile Trabzon'a ve oradan gemi ile Âsitâne-i sa'âdetime (saygıdeğer makamıma) gönderilmesi talep olunmuştur. Şimdide kükürt madeninden kükürt göndermeği değil de bir mutemet tayin edilip bütün halk ile reyanın gayretiyle hâsıl olan kükürdü Van'a göndereyim diye cevap vermişsin. Hakkâri sancağından iki bin kantar kükürd mevcut olmadığını ve Erciş'te üç yüz kantar kükürdün olduğunu, İran sınırında Karakü adlı yerde İran zamanında kükürt madeni olduğu haberi doğrulamak için adam gönderilmiştir. Erciş'te olan kükürdü Trabzon'a gönderilmesi, Hakkâri sancağı ile diğerlerinde mevcut olan kükürtten ferman olunursa, Trabzon'a her bir seferi iki yüz akçeye gider. Mezdevan'a on sekiz kükürdün tamamı ancak Trabzon'a taşınır ve bu miktarın kirası on bir akçeden fazla olduğunu bildirmişsin. Şimdi Hakkâri sancağından alınacak kükürt ne şekilde alınacağı, kükürt madenini kimin mekânında olduğunu acil bildiresin. Bu yurdum ki: Vardığında Hakkâri sancağından ki kükürdün ne şekil alınacağı ve Karakü'de olan kükürt madenleri devletin midir? Kimindir acilen yazılı olarak bildiresin 16 Muharrem 979 / 10 Haziran 1571. (Defter: 10 Hüküm: 72, Kaygusuz, 2006).

Van beylerbeyine hüküm ki: Südde-i Sa'âdetüm'e (saygıdeğer makamıma) defter gönderip; "önceki Güherçile Mültezi-

mi olan Malazgirt Dizdarı Hacı Ali'nin muhasebesi gereğince yüz altmış üç buçuk kantar güherçile ve yüz toksan altı buçuk vukıyye kükürt tahsil edip, Van, Erciş ve Ahlat mahzenlerine teslim olduğunu" bildirmişsin. Şimdi; zikrolunan güherçile ve kükürt bundan böyle kantar ile hesaplanmasını emredip buyurdum ki: Ulaşıldığında bundan böyle tahsil olunan gerek kurşun, kükürt gerekse güherçile olsun; kantar ile hesap edilsin. Bundan sonra ne miktar güherçile ve kükürt tahsil olunursa deftere kaydettikten sonra barut imalathanelerine dağıtarak barut imal edilsin 3 safer 979 / 27 Haziran 1571 (Defter: 12 Hüküm: 672, BOA).

Hakkâri beyi Zeynel Bey'e hüküm ki: Sancağında bol miktarda kükürt ve kurşun bulunduğu bundan önce gönderilen emrim gereği mümkün olduğunca bol miktarda tedarik ederek Van beylerbeyi Hüsrev'e gönderilmesi ve onunda zaman kaybetmeden önemine binaen kiralık hayvanlarla Trabzon'a göndersin. 3 Safer 979 / 27 Haziran 1571. (Defter:14-2 Hüküm: 1575, BOA).

Hakkâri Beyi Zeynel Bey'e hüküm ki: Bundan evvel; "taht-ı eyaletinde olan (valilik yetkinin altında bulunan) kurşun ve kükürt madenlerinden çok kurşun ve kükürt tedarik eylemek" emrim olmuş idi. O emri şerifim daha önceki haliyle karar kıldığı gibi buyurdum ki: Ulaştığında, evvel gönderilen emri-i şerifim gereğince gerek kurşun gerekse kükürt olsun, mümkün olduğunca maden ocağında çok bulunan kurşun veya kükürdün tedarik ettirilerek Van Beylerbeyi Hüsrev dâme ikbâlühûya ulaştırırsın ki, kira davarlarıyla Trabzon'a gönderilsin. Kurşun ve kükürt fazlasıyla lazım olduğu için; ihmâl eylemeyip evvelki emrime göre amel eylemek konusunda gayret eylesin Fî 10 Safer, sene: 979/ 15 Temmuz 1571. (Defter: 12 Hüküm: 671, BOA 2006).

Hakkâri Beyi Zeynel Bey'e hüküm ki: Hâlâ taht-ı eyâletünde (valilik yetkilerinin kapsamında) kükürt madeni olup bu madenin numunesi Âsitâne-i Sa'âdetüm'e (saygıdeğer makamına) getirtilip daha önce İran tarafından getirtilerek Erciş

imalathanesinde işlenen kara kükürtten daha kaliteli olduğu tespit edilmiştir.

Südde-i Sa'âdetüm'de acilen lazım olduğu için taht-ı eyaletinde olan kükürt madeninden iki bin kantar safi kükürt hazırlanarak derhal Van Beylerbeyi Husrev dâme ikbâlühûya Âsitâne-i Sa'âdetüm'e gönderilmesini emredip buyurdum ki: Ulaştığında asla tehir ve ihmal eylemeyip taht-ı eyaletinde olan kükürt madeninden çok acele iki bin kantar kükürt hazır edip kira davarlarıyla adı geçene ulaştırırsın ki, o da Trabzon semtinden Âsitâne-i Sa'âdetüm'e (makamıma) ulaştırırsın. Kükürt hususu fazlasıyla düşündüren önemli bir mesele olmuştur. Bunu ihmâl eylemeyip ferman olunan iki bin kantar safi kükürdün acilen hazırlatılarak ulaştırılması konusunda her türlü mesai harcansın. Kira için lazım olan akçayı müşârun-ileyhden talep eyleyip görevlilere verilsin ne şekilde ve ne zamanda tedarik edileceği ile ne miktar yollanacağını yazıp bildiresin 22 Rebiyülahir 979 / 13 Eylül 1571 (Defter: 12 Hüküm: 832, BOA).

Van beylerbeyine hüküm ki: Hâlâ Hakkâri Beyi Zeynel dâme izzühûnun (izzet ve şerefi devam etsin) ülkesindeki kükürt madeninin numunesi Südde-i Sa'âdetüm'e getirilip görüldü. İran'dan getirilip Erciş imalathanesinde işlenen kara kükürtten kaliteli olduğu açıktır. Bu nedenle iki bin kantar safi kükürt hazırlanıp gönderilmesi için sana hüküm yazılıp gönderilmiştir. Buyurdum ki: Ulaştığında, zikrolunan hükmi müşârun-ileyhe yollayıp tembih eylesen ki, ferman olunan iki bin kantar kükürdü taht-ı eyâletinde olan (valilik yetkilerinin kapsamında bulunan) kükürt madeninden çok acele tahsil edip ulaştırırsın. Onun gibi emir olunan iki bin kantar kükürt sana gönderildiğinde tehir eylemeyip kira davarları ile olduğu gibi acele bir şekilde Trabzon'a gönderesin ki Trabzon'dan da gemiler ile Südde-i Sa'âdetüm'e ulaştırılsın. Kükürt hususu fazlasıyla önemlidir; gerek tahsili gerekse ulaştırılması hususlarında her türlü çaba ve mesai derhal harcansın ve gerekli gayret gösterilsin. Kira için lazım olan akçayı zamanında mîrî

mukâta'âtdan (devlete ait olan arazilerden veya gelirlerden) alıp harcansın daha harcanan meblağ muhasebe defterine kaydedtirilsin ki, sonra muhasebeye sunulsun 22 Rebiyülahir 979 / 13 Eylül 1571 (Defter: 12 Hüküm: 833, BOA).

Van beylerbeyine ve Diyarbakır defterdarına hüküm ki: Kal'a-i Erciş müstahfizları ve azebleri (garnizon asker veya komutanı) dilekçe gönderip her üç ayda bir maaşları verilmek şartıyla Van hazinesine iki yüz kantar güherçile teslim etmeği kabul etmişler iken, şimdi ayda bir maaşlarını verilmesi ve görevde olmayan kal'a erlerine üç ayda bir verilir diye duyurmuşlardır. Adı geçenlerin ulûfelerinin ödeme şekillerinin sebebi nedir? Buyurdum ki, vardığında bakınız zikir olunan kal'a müstahfizları ve azebleri iltizamları üzere hazine-i Van'a o miktarda güherçileyi teslim eyledikleri vaki' ise şartları gereğince her üç ayda bir teslim eyledikleri güherçile Trabzon'a yollayasınız. Fî Rebiyülahir 29 979 / 20 Eylül 1571 (Defter: 19 Hüküm: 550, Bostancı, 2002).

Hakkârî hâkimi Zeynel Beg'e hüküm ki: daha önce Van beylerbeyi mektup gönderip Basra ihtiyacı olan kurşun madenin fermanım gereği tedarik ettiğin ayrıntılı bir şekilde malumumdur. Ancak Basra beylerbeyi hâlâ dergâh-ı mu'allâma mektup gönderip kendisine gemilerinin ihtiyacı ve levazım için iki bin kantar kurşun daha lâzım olduğunu arz etmektedir. Buyurdum ki: Van beylerbeyi ile haberleşip bin kantar kurşun tedarik edip behâsını (değerini) o câniblerde olan mukata'âlından verdirip mahalli-i memura emredilen yere gönderilmesinde her türlü mesainin harcanmasını ve ne zaman gönderildiğini arz edesin. (Defter: 18 Hüküm: 220, Yücel, 1996).

Van beylerbeyine hüküm ki: Erciş 'de işlenen güherçile barut ettirilerek kirayla Trabzon'a gönderilmesini emir edip buyurdum ki: Vardığında, Erciş'te işlenen güherçileyi barut ettirip emrim gereğince kirayla Trabzon'a göndermek konusunda eksiksiz tedarik edip peş peşe yollayasın. Gönderilen miktarın teslim olduğuna dair deftere kaydettirilerek ve ne şekil tedarik edildiğine dair yazılı olarak da bildiresin. Kala -i Erciş'in

azapları ve sair müstahfızlarının devletin imalathanesine dâhil edildikleri bildirildi. Onlar devlet imalathanesine dâhil olmayı ileri sürerlerse, dâhil ettirilmeleri için zorlayamayasın. İmalathanede ki çalışmalarda ücret karşılığı imalatın sürdürülmesinde dakika kaybettirilmeden devam edilmesi, işlenen baruttan o bölgedeki kalelerin ihtiyacı depolandıktan sonra artan miktarın emrim üzere kirayla Trabzon'a gönderilsin Fî 12 Receb 979 / 30 Kasım 1571. (Defter:18, Hüküm: 233, Yücel, 1996).

Van beylerbeyi mektup gönderip Erciş'in yukarısında üç bin dokuz yüz sekiz akça yazar pare ve bin dört yüz iki akça yazar Kızılkilise ve bin dokuz yüz seksen iki akça yazar Karakilise nam karyelere cümle yedi bin üç yüz yirmi olur Erciş müstahfızlarından yüz sekiz akça gedikte mutasarrıf iken güherçile imalathanesinde usta olan Murad oğlu Mehmet sekiz bin timara emri- şerif verilmesi, zikr olunan köylere rica edüp, talepte daha fazla artış olursa iki bin artışın ferman olunursa zikr olunan timarı on bine kabul ederiz diye isteklerini belirtir dilekçelerini bildirmişlerdir. Geciktirmeden iki bin fazlası ile on bin akçe üzere tevcih eylesin diye vilayet kâtibine hüküm verildi. 18 Receb 979 / 6 Aralık 1571 (Defter:15 Hüküm: 1840, BOA).

Van beylerbeyine hüküm ki: Basra beylerbeyi mektup gönderip kendi tarafındaki gemilerin mühimmatı için lazım olan iki bin kantar kurşun gönderilmesini arz etmektedir. Bu konuda Hakkârî Hâkimi Zeynel beye hükmi hümayun yazılı gönderildi. Buyurdum ki varıldığında adı geçen şahısla irtibat kurulup ne şekilde mümkünse bin kantar kurşun tedarik ederek daha önce gönderilen kurşunun ne şekil ulaştırılmışsa bunun da o esas ve usul üzere gönderesin. Tutarını da o canipteki mukataadan verdirsin. 28 Receb 979 / 16 Aralık 1571 (Defter 10-2 Hüküm 422, Akt. Çakır)

Van beylerbeyi Ahmed Paşa mektup gönderip Amid çavuşlarından on iki bin yüz akça timara mutasarrıf olan Hüseyin için yarar olup evvelki vilayet tahiriri hizmetinde yararlı hizmeti olduğundan güherçile hizmetine tayin olup Erzurum'a gön-

derilen güherçileye görevlendirilip hizmeti ölçüsünde lütf istediğinden ücretine elli bin akça artış yapıldığı. 23 Ramazan 981 6 Ocak 1574. (Defter:25 Hüküm: 350, BOA).

Cezzar Ali Bey'in kethüdasına verildi. Ahmet Çavuş gelip Van'da olan güherçile kalhanelerine emin olan Hacı Çavuş ile baki ortaklarının üzerlerinde üç senede 1200 kantar güherçilesi olup on bin terakki ile Van azablığı ağalığı ve eski Şemendan kadısı olan Hacı İskender 10 akça terakki ile Bitlis kazası ve Abdülkerim adlı müderrise 10 akça terakki ile Muş kazası verilip, Van'da düşenden 14 nefer gedüğe ve 6 nefer ziyadelü gedüğe emri şerif verile işletme hizmetinde olalar ve Van deryasında olan hüküm için bir gemi tayin olunmak şartı ile zikr olunan işletmelerin üç senede 800 kantar artışla 2000 kantar güherçileye iltizam ve kabul etmektedir. Bu kadar artışı kabul ve iltizam edip ve hala kontrol edenler tarafından eksik tutulma sebepleri nedir? Buyurdum ki, bu hususta uygun şekilde mukayyet olup takip eden tüm müfettişler imalathaneleri 800 kantar noksan üzere tutmağa sebep nedir? Bunlar şartlara göre tedbiren iltizam edip iltizamları kabul olursa üç sene haklaşmaya kadirler midir nicedir güherçilenin faydalı bir şekilde artmasının sebebi hangisidir? Hala müfettişlerle yüzleşip iş ehlerinden de sağlıklı ve doğru öğrenip ayrıntılı bir şekilde deftere kaydettikten sonra arz eyleyeseniz. 16 Zilkade 981 / 9 Mart 1574. (Defter:24 Hüküm:8, BOA).

Bunun Bir sureti Van beylerbeyine ve Diyarbakır beylerbeyi ve defterdarlarıyla mektup gönderip arz eylemişsin. Şimdi hazine ve güherçile önemli görülen şartları üzere mukataaları şimdiden Behram'a zapt (bağlanılarak) ettirilerek, her yıl şartları gereğince iki yüz kantar güherçile tahsil ettirip hazineye alın-sın. Sancak ağalığı düşen Yahya'ya arz oluna ki ağalık Behram'a verile buyurdum ki, ulaştığında arz olunduğu üzere mukataaları şimdiden Behram'a zapt ettirip aldıkları güherçileyi tahsil ettirip ve onun gibi sancak düştüğünde arz eyleyesin ki Yahya'ya sancak, ağalık Behram'a verile bu konuda Diyarbakır beylerbeyine; Diyarbakır'da Hızane-i Amirem defterdarları

olan Balı'ye hüküm ki; yazılıp emirde açıklandığı üzere amel eylemen fermanım olmuştur. Müşarü'n-ileyha ile haberleşip dahi hüsnü ittifakla ve münasip olduğu üzere malın ve güherçilenin artması için faydalı olan ne ise ona göre iş göresin ve hangi şekilde temin olunduğunu yazıp bildiresin. 16 Zilkade 981 / 9 Mart 1574. (Defter:24 Hüküm: 22, BOA).

Van beylerbeyine hüküm ki: Mektup gönderüp Van'a tabi Karçıkan ve Gavar nahiyelerinde birkaç mahalde demir madeni ortaya çıkıp maden ahvalin bilenler haber virmeğin Çaşni tutup demüri götürülüp işlenmeğe kabil olduğu müşahede olunup on beş akça ile Van kullarından olan Rıdvan ve on beş akça ile Mısır müteferrikalarından olan Ali ve on akça ile Van kullarından diğer Ali ve on akça ulufesi olan Hüseyin ve on akça ile Adilcevaz kullarından olan Rüstem demir madeni ahvalinden haberdar olmakla zikrolunan demir madeni olacak yeri işledüp üç yıla varınca miriye kırk bin adet yuvalık vermeye müteahhid olup on üçer vukıyyeden (okka) dört bin badaluşka yuvalığı ve dörder buçuk vukıyyeden dört bin kalon yuvalığı ve bir buçuk vukıyyeli dört bin flomirne yuvalığı ve bir buçuk vukıyyeli olan on vukıyyeli on altı bin şahi darbuzen yuvalığı ve buçuğu vukıyyeli on iki bin küçük darbuzen yuvalığı ki toplam kırk bin yuvalık olur tahvil sonuna değin miriye alıvirüp mutasarrıfına miriden bir şey almayup kendü yanlarından idüp amma yuvalık kalyonların etmeye yeteri kadar bakır ve gedük verilüp tahvilleri sonunda geri teslim etmek üzere çıkan yuvalığı gemiye koyup ve Van'a gönderdikleri zaman gemi parası miriden verilüp eğer kendileri teklif olunmamak üzere kabul ederlerse o takdirce on beş akçalı Rıdvan'a zeamet ve gedük (kadro) adamı Hüseyin'e görevli olan Hızır beş akça artış ile İstanbul'a bölük katılıp ve kendüleri ile yanlarındaki adamlar görevlerinden ayrıldığında beş gönüllü gedüğü hisar ve azabdan da on gedük verile diye iltizam etdiklerini bildiridiğin zaman buyurdum ki durmaksızın şart ve iltizamları emr olunduğu gibi hemen madenin işlettilmesini sağlayınız. İltizam ettikleri üzere istedikleri kadrolar, bölük ve artış verilebilir ama iltizam ettikleri yuva-

lığı Van, Adilcevaz, Muş, Ahlat ve Bargiri kalelerinde olan badaluşka (kale dövme topu) ve filomirne, kalon, şahi darbuzen ve küçük darbuzen çaplarına göre yapıp gerekli özeni gösteriniz. 16 Zilkade 981 / 9 Mart 1574. (Defter:24 Hüküm: 37, BOA).

Van beylerbeyisine hüküm ki: kimesne gelüp Van'da bağlı yerlerde olan güherçile işletmelerinde emin olan Hacı Çavuş ile daimi ortaklarında üç senede bin iki yüz kantar güherçile olup bu işletmelere üç senede bin iki yüz kantar güherçileye olup bu işletmeleri üç senede sekiz yüz kantar güherçileye iltizam ve kabul ederiz. Şu şartla ki on bin fazlası ile kendisine Van azabları ağalığı, eski Şimendan kadısı olan İskender'e on akça artış ile Bitlis, Abdülkerim adlı müderrise on akça artış ile Muş kazası virile. Van'da açılan on dört neferlik gedüğer (kadroya) ve altı nefer ziyadeli gedüğe emr-i şerif virile; imalathanede çalışan ve Van denizinden odun çekmek için bir gemi tayin oluna şimdi bu konu önemlidir: bu kişi bu miktar kantar barut fazladır. Hala mübaşir olanlar bunu eksik tutmalarının sebebi nedir? Buyurdum ki, bu hususta uygun bir şekilde işi göresin şimdiki mübaşirler imalathanelerde sekiz yüz kantar noksan tutmanın sebebi nedir ve bunlar bu şartlarda iltizam edip iltizamları uygun olduğu takdirce üç senede haklaşabilirler mi, nicedir? Güherçilenin faydalı olarak artışının sebebi hangisidir? Vazifeli mübaşirler (Müfettişler) ile anlaşıp işi bilenlerden de zararlı ve faydalı olanları bildiresin. 21 Zilkade 981 / 14 Mart 1574. (Defter:24 Hüküm: 68, BOA).

Van beylerbeyine hüküm ki: Timar sahiplerinden Ahmed gelip Van'da olan güherçile imalathanelerinin emin olan Hacı Çavuş'un görevi bitmeye yakınken iltizamından başka 800 kantar fazla işleyip her kantarı beş altından vermek üzere kabul ederim. İki sancağın da buna kefil olur dediğini bildirdiğinden buyurdum ki bu güherçile o artış için uygun mudur ve kefil olan hangi sancak beyleridir ve bu hizmeti görebilirler mi ve iltizamın şartları nelerdir yazıp gönderesin. 14 Zilkade 981 / 6 Nisan 1574. (Defter:24 Hüküm: 209, BOA).

Diyarbakir beylerbeyisine ve defterdarına hüküm ki: Kale-i

Erciş erenleri Südde-i Saadetim'a adam gönderip bundan sonra ulufeleri Hazine-i Diyarbakir'den nakit olarak virilmesi, her senede iki yüz kantar güherçileyi Van beylerbeyine iletip miri için teslim etmek uhdelerinde iken, Behram adlı zeamet sahibi Bitlis'i de kendisine vermek şartıyla anılan mikdar güherçileyi teslimi üzerine almıştır. Adı geçenler Südde-i Saadetim'a adam gönderip kararlaştırılan ulufeleri Hazine-i Diyarbakir'dan nakd verilmek şartıyla elli kantardan arttırıp toplam 75 kantar güherçileyi kararlaştırıldığı üzere iletip teslim etmeye iltizam ve kabul eylemişler iken bu şahısların ulufeleri her üç ayda bir verilmeyip sene sonunda tamamen güherçile teslim olmayınca ulufeniz verilmez denilmiştir. İhtilafa düşüp verilmeyen dokuz aylık maaşları her üç ayda bir, hak edişlerine göre verilmek ve sene sonunda ortaya çıkan üç aylık maaşları da güherçile tamamen beylerbeyiye teslim olunup ellerine teslim ve tesellüm senedini gönderdikten sonra verilmek adet iken bir senenin ücretinin tamamı olan güherçileyi teslim etmedikçe verilmez deyip ihtilaflı maaşların verilmesini bildirdiler. Şimdi buyurdum ki, bunların hak ettikleri dokuz aylık ulufeleri de uhdelelerinde oldukları üzere anılan mikdar güherçileyi eksiksiz olarak Van beylerbeyisine gönderüp miri için teslim edip teslim ve tesellüm senedini gönderdikten sonra geriye kalan üç aylık maaşları da eksiksiz ve tam olarak sahiplerine teslim edilsin. 11 Muharrem 982 / 3 Mayıs 1574. (Defter:24 Hüküm: 531, BOA).

Van beylerbeyine hüküm ki: Van Sancağı'nda Sort nahiyesinde ortaya çıkan demir madeninin işletilmesine mültezim olan Hızır ve Rıdvan adlı kişiler bu işi yapmaya başlamışlardır. Lakin istihdam için ırgat lazım olduğundan o tarafta olan sancaklarda ücret ile ırgat tedarik edilmesi mühim olduğunu ket-hüda tarafından bildirilmiştir. Buyurdum ki bu konuda adı geçen şahıslara yardım edip madenin işlenmesi için o tarafa yakın olan sancaklardan akçeleriyle yeterli miktarda ırgat tedarik edilsin. Ücretsiz kimseyi istihdam ettirmeyip ve ücret karşılığı ırgatlar gönderilmesine ümeradan ve adamlarından kimse inat ve muhalefet etmesin. Madenin işletilmesi ve yuvalığın

aratılmasının temin edilmesi. Fi 2 Cemaziyühahir Sene 982 / 19 Eylül 1574. (Defter:26 Hüküm: 639, BOA).

Sonuç

Van'ın İran sınırında olması nedeniyle Osmanlı-İran ilişkilerinde oldukça etkilendiğinden kendisine bağlı sancak sayılarında sık sık değişiklikler görülmüştür. Van Vilayetinin sınırları bugün ki Van, Ağrı, Bitlis, Siirt, Muş'u içine alan ve Tebriz yakınlarına kadar geniş bir alanı kapsadığı devirler olmuştur. Bundan ötürü çok mamur yerleşim yerlerine sahip olmuştur. Bu geniş mülki sınırları, Van Gölü ve diğer stratejik önemlerinden dolayı gemi sanayinin gelişmesi bölgede ticaret etkin kıldığı gibi çıkarılan madenlerin işletilmesi ve naklini de kolay kılarak Osmanlı Devleti'nin İran sınırında önemli Garnizon görevi üstlenmiştir. Bölgede çıkarılan madenler bölgedeki savunma kalelerinin ihtiyaç duydukları savunma stoklarını sağladığı gibi, oluşan silah sanayiyle çıkarılan zengin Kükürt, Güherçile, Demir ve diğer madenlerin kurulan imalathanelerde işlenmiştir. Bu imalathaneler bölgenin ihtiyacı olan barut, kurşun, gümüş, çinko, yuvalak, mermi gibi hem sanayi hem de silahların ihtiyaçlarını karşılarken devletin ihtiyaç duyulan bölgelerine Basra, Trabzon ve İstanbul üzerinden ulaştırarak duyulan ihtiyacın giderilmesini sağlamıştır. Çıkarılan maden cevherinin bol ve kaliteli oluşu da buradaki işletmelerin devamlılığını sağlayarak uzun süre varlıklarını sürdürmüşlerdir. Özellikle Hakkâri sancağındaki kükürtün kalitesinden dolayı İran ve Hindistan'a kadar pazar bularak üç beş misli fiyatlarla satıldığı olmuştur.

Madenlerin devletin vergi gelirlerinin artmasına, çeşitli görevlilerin maaşlarının buralardan karşılanması, iltizam usluyla da işletilmeleri, istihdam yaratmasına, teknolojinin sürekli yenilenmesine katkıda bulunduğu bölgenin sosyo- ekonomisine önemli kazançlar sunmuştur. Madenlerin önemi ve zenginliğinden dolayı çıkarılan hammadde stokları, gönderilen talepler, talepleri karşılanma miktarlarının tafsilatlı kayıtları düzenli tutularak kayıt altına alınmaları bölgenin bu konuda devletin özellikle savunma sanayine katkısını ortaya koymaktadır.

Kaynaklar

- BOA. 12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979 / 1570-1572), Özet-Transkripsiyon ve İndeks I,. Yayın No: 33, s. 134. Ankara 1996.
- BOA. 12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979 / 1570-1578), Özet-Transkripsiyon ve İndeks II, Yayın No: 33, s. 134, Ankara 1996.
- BOA A.(DVNSMHHM.d..) 14 numaralı mühimme defteri 1-2
- BOA A.(DVNSMHHM.d..) 15 numaralı mühimme defteri.
- BOA A.(DVNSMHHM.d..) 24numaralı mühimme defteri.
- BOA A.(DVNSMHHM.d..) 25 numaralı mühimme defteri.
- BOA A.(DVNSMHHM.d..) 26 numaralı mühimme defteri.
- Altınay, A. R. (1936). *Osmanlı Devrinde Türkiye Madenleri (967-1200)*. Devlet Basımevi, İstanbul 1936.
- Aydüz, S. (2006). *Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları. Ankara 2006, s. 300, 387.
- Başar, F. (1997). *Osmanlı Eyalet Tevcihatı (1717-1730)*. Türk Tarih Kurumu, Ankara, s. 2-3.
- Emecen, F. (1991). "Selim", *DİA*. C.36, İstanbul2009, s.414-418.
- Ercan, Y. (1991). *II. Osmanlı Tarihi Selim Dönemi (1566-1574)*. Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 1991, s.74-81.
- Gölen, Z. (2006). *Osmanlı Devletinde Baruthâne-i Âmire (XVIII: Yüzyıl)*, Ankara 2006, s. 135-136.
- Kahraman, A. S., Dağlı, Y. (2016). *Evlîya Çelebi, Seyahatname (Günümüz Türkçesiyle Evlîya Çelebi Seyahatnamesi 1-6. Kitaplar)* .Ankara 2016, s.4 140.
- Kılıç, O. (1997). *XVI: ve XVII. Yüzyıllarda Van (1548-1648)*.Van Belediye Başkanlığı Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları. Van.
- Kılıç, O. (2001). *Van Eyaletine Bağlı Sancaklar ve İdari statüleri (1558-1740) Osmanlı Araştırmaları XXI*. Kitap Matbaacılık, İstanbul, s. 190-191.
- Kunt, İ. M. (1978). *Sancaktan Eyalete*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınları. İstanbul, s. 20.

- Öztuna, Y. (1983). *Büyük Türkiye Tarihi, C. 4*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1983, s. 339.
- Aydın, Ö. (2011). *Osmanlı Devletinde Bağdat Yolu Güzergâhında Madencilik*. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi.
- Bostancı, M. (2002). *19 Numaralı Mühime Defteri (Tahlil-Metin)*, İstanbul Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Çakır İbrahim Ethem, 10 Numaralı Mihime Defterinin (s. 179-356) Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi. Erzurum Kaygusuz, Z. (2006). *10 Numaralı Mühime Defteri'nin (1-178) Transkripsiyon Ve Değerlendirmesi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Paşazade, O. (2006). *9 Numaralı Mühime Defteri (977-978 / 1569-1570)*. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma Enstitüsü. Yüksek Lisans tezi. s. 98, İstanbul.
- Yücel, K. K. (1996). *18 Numaralı Mühime Defteri*, İstanbul Üniversitesi Yüksek lisans Tezi, İstanbul.
- Aktan, H. (2003). "Maden", *DİA*, C. 27, Ankara 2003, s. 306-310.
- Kılıç, O. (2012). "Van" *DİA*, C. 42, İstanbul, s.505-510.
- Tızlak, F. (1996). *XIX. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı Maden Yatakları*, *Belle-ten*, C. LX, Sayı 229, Aralık 1996, s. 704-718.